

Проведений дисперсійний аналіз показує статистично значущі відмінності сприйняття цінностей різними статусними групами. Виходячи з аналізу перцептивної карти, яка дозволяє наочно уявити співвідношення статусних позицій і цінностей, можна зробити висновок - постматеріалістичні цінності ближче респондентам з високим статусом, «молодіжній» віковій категорії, що підтверджується і дисперсійним аналізом. У регіональному розподілі у співвідношенні з кластерними групами чіткої «лінійної» поляризації не виявлено, в силу тих обставин, що вже торкалося, що класифікація груп-конструктів є достатньо умовною і багатовимірною у системі координат «традиціоналізм – модернізм».

Висновки. Надання повного широкомасштабного соціологічного опису структури та композиції ціннісної системи українського суспільства – завдання досить складне і вкрай релятивістичне, що можна зіставити з розгортанням нового дисертаційного дослідження (його результати висвітлюватимуться у подальших наукових публікаціях), однак, у методологічному аспекті задум даного дослідження - презентація та репрезентація результатів аналізу у вигляді просторових мап, що дозволяє унаочнювати соціальні явища і процеси – загалом здійснено.

Література

1. *Inglehart R.* Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies. Princeton, Princeton Univ. Press, 1997. ISBN 9-78069-1011806
2. *Андреенкова А.В.* Постматеріалістические / матеріалістические ценности в России / А.В.Андреенкова // Социологические исследования. - 1994. - № 11. – С. 4-12.
3. *Поляков Л.* Методология исследования российской модернизации / Л. Поляков // Политические исследования. – 1997. – № 3. – С. 5–15.
4. *Рассади́на Т.А.* Трансформации традиционных русских ценностей в нравственных ориентациях россиян / Т.А.Рассади́на. Дис. д-ра социол. наук 22.00.01 – история и теория социологии. - М. – 2005. – 24 с.

УДК 316.35

Кузьменко Т.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, кандидат соціологічних наук, доцент

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ГРУП: РЕФЕРЕНТНА ГРУПА: ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ

Стаття присвячена аналізу поняття соціальної групи, основних її характеристик, класифікації соціальних груп. Розмежовуються поняття соціальної групи та колективу, соціальної організації, соціального інституту. Розглядається референтна група, її види та функції, типологія конфлікту між групами членства та референтними групами.

Ключові слова: соціальна група, відкрита та закрита соціальна група, номінальна та реальна соціальна група, первинна та вторинна соціальна група, велика та мала соціальна група, інгрупа та аутгрупа, формальна та неформальна соціальна група, референтна група, позитивна та негативна референтна група, функції референтних груп

Статья посвящена анализу понятия социальной группы, основных ее характеристик, классификации социальных групп. Разграничиваются понятия социальной группы и коллектива, социальной организации, социального института. Рассматривается

референтная группа, ее виды и функции, типология конфликта между группами членства и референтными группами.

Ключевые слова: социальная группа, открытая и закрытая социальная группа, номинальная и реальная социальная группа, первичная и вторичная социальная группа, большая и малая социальная группа, ингруппа и аутгруппа, формальная и неформальная социальная группа, референтная группа, положительная и отрицательная референтная группа, функции референтных групп

This article analyses the concept of a social group, its main characteristics, classification of social groups. Delineated the concept of social groups and the collective, social organization, social institution. Considered the reference group, its types and functions, types of conflict between the groups membership and Reference s E groups.

Keywords: social group, open and closed social group, and nominal and real social group, primary and secondary social group, large and small social group, ingroup and outgroup, formal and informal social group, the reference group, the positive and negative referent group, functions of reference groups

Актуальність. Основним елементом соціальної структури суспільства постає соціальна група. Питання теоретичного та емпіричного аналізу соціальних груп набуває особливої актуальності в період трансформаційних процесів. Структурна композиція демократичних держав з розвинутою ринковою економікою не відповідає соціальній структурі пострадянських суспільств, що зумовлює теоретичний та практичний аспект актуальності даної проблеми. Дослідження соціальної диференціації суспільства та виділення соціальних груп, їх типологія має свою наукову традицію. Вже Аристотель вживає поняття група. Т. Гоббс перший визначив групу як певну кількість людей, об'єднаних спільним інтересом або спільною справою. Класики соціології Е. Дюркгейм, Г. Тард, Г.Зімель, Л. Гумплович, Ч. Кулі, Ф. Тьонніс та інші звертаються до аналізу соціальної групи та здійснюють перші спроби створення соціологічної теорії груп у вигляді двох напрямків: у першому випадку проблема груп вирішувалася шляхом співвіднесення групових процесів з індивідуальними, а в другому – «визнанням існування певного «містичного групового зв'язку», що має незалежну «реальність саму собі»»[2].

Присвятили проблемі соціальних груп свою увагу Р. Мертон, Т. Парсонс, Ян Щепанський, О. Шкаратан, Т. Заславська, Н. Загоруйко, І. Таганов, С. Клімова, С.Макеєв та інші.

Об'єкт нашого аналізу – соціальна група як елемент соціальної структури суспільства.

Предмет – загальні та видові характеристики соціальної групи.

Мета – охарактеризувати ознаки соціальної групи, її види, зокрема референтну групу, її функції.

Поняття соціальної групи та їх характерні ознаки.

Соціальна група – «сукупність людей, що мають загальну соціальну ознаку й виконують суспільно необхідну функцію в загальній структурі суспільного поділу праці й діяльності» [2].

Ян Щепанський окреслює соціальну групу як певну кількість осіб (не менше трьох), які пов'язані системою відносин, що регулюються соціальними інститутами, мають спільні цінності та певний принцип, що забезпечує їх відособлення від інших груп [16; С. 117-118].

Поняття соціальна група виступає як *родове* стосовно понять «соціальний клас», «прошарок», «нація», «колектив» «верства», а також стосовно етнічних, релігійних, демографічних та інших спільнот тому, що фіксує соціальні відмінності між спільнотами, що виникають у процесі поділу праці та діяльності на основі відношення до засобів виробництва, характеру праці, професії, освіти, національності, місця проживання тощо [2].

Індивід одночасно належить до різних соціальних груп. Розподіл індивідів на групи за однією із ознак одночасно зумовлює внутрішній поділ групи за іншими критеріями. Наприклад, виділення жителів міст та сіл дає підстави для продовження диференціації на прошарки кваліфікованих та некваліфікованих працівників, що утворює додатковий (похідний) внутрішній поділ груп.

Соціальна група не є простою сумою індивідів. Вона набуває специфічних ознак, що не можуть бути зведені до суми якостей її складових. Великі соціальні групи складаються з індивідів із подібними соціальним статусами. Тут поєднується як особистісний так і надособистісний рівень аналізу. Соціальні групи мікро - та мезорівня об'єднані спільністю стійких та відновлюваних властивостей. На основі притаманних їм властивостей соціальні групи виконують *певні функції*, без яких не могли б існувати та відновлюватися. Як елементи соціальної структури соціальні групи наявні в певній досяжній для аналізу та спостереження кількості. Але нескінченними є зв'язки та взаємодія соціальних груп. Їх композиція робить соціальну структуру сутнісною характеристикою конкретно-історичного соціального організму. А визначальний у ній - характер взаємозв'язку елементів [15].

Ян Щепанський зазначає, що для виникнення соціальної групи необхідно не менше, ніж три особи, що забезпечує наявність системи соціальних відносин; внутрішню організацію, тобто інститути, системи контролю, зразків діяльності.

Група повинна мати власні цінності, ідеї, норми, які необхідні для виникнення та розвитку почуття групової єдності та приналежності (зокрема через усвідомлення групової солідарності, що виражається словом «ми»).

До принципів відособлення, що дозволяють вирізнити одну групу від іншої, Ян Щепанський відносить: ідеологію, ціль, проживання на певній території, володіння певними матеріальними цінностями, виконання певних ритуалів, мову тощо. Принцип відособлення це – основа ідентичності групи. Об'єднання, які не мають внутрішню організацію, Ян Щепанський не відносить до соціальних груп. Тому соціальними групами він не вважає:

- *Пари чи діади* – в контактах, які виникають, вирішальне значення відіграють риси особистості.

- *Соціальні кола* – сукупності осіб, що постійно контактують, але не мають чіткого принципу відособлення та внутрішньої організації. Коло менше впливає на поведінку своїх членів, в ньому відсутня чітка система контролю. Наприклад, контактне коло, коло друзів чи колег.

Натовп, публіка, аудиторія – масова спільнота (квазігрупа) – реально існуюча сукупність осіб, що випадково об'єднані спільними умовами існування, але не мають стійкої, усвідомленої спільної мети взаємодії. Отже, за Щепанським такі об'єднання не належать до соціальних груп [16; С. 117-118].

Для соціологічного аналізу соціальної групи велике значення має поділ на їх на **реальні та номінальні** (які ще називають *статистичними*) та з'ясування ознак реальності.

Номінальні групи – це сукупності, які виділяються за кількома ознаками, що має значення для цілей конкретного соціологічного дослідження (наприклад, групи за віком, статтю, місцем проживання, рівнем доходу або сукупністю кількох вимірюваних ознак). Номінальні групи не передбачають обов'язкових і тим більше безпосередніх зв'язків між індивідами, що належать до даних соціальних груп та не розкривають сутнісну сторону відносин, що пов'язують індивідів. Наприклад, до жителів міста Києва відносять тих, хто офіційно зареєстрований, але не обов'язково проживає в місті.

Реальні групи – групи, які виділяються за сукупністю ознак, що відображають характер реальних відносин у суспільстві. Наприклад, городяни – це люди, які живуть у місті та ведуть міський спосіб життя, з високою щільністю людських контактів, переважанням анонімності та формалізованості у спілкуванні, з різноманітною трудовою та дозвілевою діяльністю, зайняті переважно в індустріальній та інформаційній сфері та інше. При такому підході номінальна (статистична) група "жителі міста" лише частково співпадає з реальною та відповідає критерію урбанізованості [15].

За М.Шаповалом соціальні групи поділяються не лише на **реальні** та статистичні, а й на **фіктивні** – сукупність нереальних, неіснуючих одиниць. Наприклад, ангели, «рай», грішники, лісовики, русалки, відьми, утопічні «суспільства» [14; С. 29-39].

Шкаратан О. та Сергєєв Н. щодо *показників реальності соціальної групи* першочергово зазначають, що реальні соціальні групи постають «суб'єктами та об'єктами реальних соціальних відносин (влади, експлуатації та ін.). Вони володіють: потребами й інтересами, які можна виміряти; загальними соціальними нормами; загальними цінностями; взаємною ідентифікацією; подібною мотивацією; символами; стилем життя. Для них характерні самовідтворення, відмінна від інших груп система соціальних зв'язків» [15].

Номінальна група може перетворитися на реальну за умови об'єднання, створення асоціації, формування системи цінностей та самосвідомості [3; С. 134-185]. Основними системоутворюючими характеристиками, що перетворюють номінальну групу на реальну є *потреби та інтереси*. Інтереси (соціально обумовлені потреби) виникають стихійно, можуть усвідомлюватися чи ні, визначають поведінку людей, які входять до відповідних спільнот, роблять схожим їх стиль та спосіб життя, міжособистісні взаємозв'язки та установки, що дозволяє членам групи ідентифікувати своїх та чужих, навіть не усвідомлюючи власну приналежність до даної групи. До сутнісних характеристик групи відносять також *ціннісну та нормативну систему*, яка регулює поведінку індивідів.

Вчені поділяють позицію, що група – це сукупність, члени якої більше взаємодіють один з одним, ніж із представниками зовнішніх щодо них груп. Це не обов'язково прямий безпосередній контакт як у малій групі. Дружбі, коханню можуть стати на перешкоді належність до різних соціально-економічних груп та сприяти належність до одного й того ж класу, етнічної групи [15].

Реальна соціальна група має *внутрішню структуру*: ядро (або кілька ядер) та периферію. В ядрі концентрація сутнісних характеристик групи найбільша, на периферії – найменша. Індивіди, що належать до ядра групи найбільш повно відображають усі соціальні риси групи (характер діяльності, потреби, інтереси, цінності, норми, установки). Немає ядра – немає групи. Ядро відносно стійке соціальне утворення. Воно може зникнути за певних обставин (зникає певний вид діяльності) або трансформуватися, набувши нових якісних ознак. Однак темпи змін одних соціальних груп зазвичай співпадають з темпами змін у інших, а отже зберігається характер міжгрупових відносин та «соціальна дистанція» щодо інших груп. Сама соціальна група не зникає, а лише видозмінюється, водночас склад її ядра безупинно міняється за рахунок соціальної мобільності та демографічних факторів.

Ядро соціальної групи не перетинається з ядрами інших груп це - системна якість групи. На емпіричному рівні найбільш яскраво це проявляється в діях (їх формах та інтенсивності) типових лише для представників даної групи. Системні якості соціальної групи набуваються протягом тривалого часу. Властивості соціальної групи не зводяться до сукупності властивостей індивідів, що входять до її складу, а впливають із аналізу конкретного суспільства та розкривають місце групи в системі суспільних відносин, функції, історичні реалії та перспективи [10; С. 17-24].

Соціальна група реальна за умови «самовідтворення як сукупності діяльності, так і сукупності потреб, норм та цінностей. Здатність до самовідтворення забезпечує репродукування ядра прошарку (групи) як умови, що визначає стійкість, поряд з необхідною мінливістю спостережуваної розмаїтості діяльності, потреб і цінностей. Виникнення нових видів занять (типів діяльності) приводить до формування нового прошарку лише у випадку, якщо при цьому виникне інша, чим в інших прошарків (груп), сукупність потреб і цінностей» [10; С. 17-24].

Отже, реальна соціальна група, на відміну від статистичної, виділеної лише за окремо взятою ознакою, це - цілісність, що характеризується спільністю умов існування, подібними формами діяльності в різних сферах життя, єдністю норм, цінностей, рис способу життя.

Шкаратан О. та Сергєєв Н. зазначають, що в радянському суспільстві, найбільш повно ознакам реальної соціальної групи відповідала лише правляча еліта. Вона характеризувалася самоідентифікацією та самоорганізацією, була єдиним дієздатним елементом соціальної структур з точки зору системної організації суспільства. В пострадянському суспільстві реальні соціальні групи перебувають на стадії становлення [15].

Роберт Мертон, аналізуючи характеристики соціальної групи, розглядає **показник ступеня членства** та виділяє [7; С. 428- 562].

- *дійсного* члена групи – він сам та інші ідентифікують його як члена групи, він тісно взаємодіє з іншими членами групи.
- *номінального* члена групи – особа, яка визначається іншими як член даної групи та включена у систему взаємодії, а реально індивід перестав взаємодіяти з іншими членами групи.

- *периферійного* члена групи – індивід, який скоротив взаємодію у групі до мінімуму і лише незначна частка його поведінки контролюється групою.

Зміна об'єктивної ситуації, в якій перебуває група, може призвести до збільшення чи зменшення кількості дійсних та номінальних членів. Тривалі події, які призводять до збільшення частоти та інтенсивності взаємодії між одними її членами та послаблення між іншими, зумовлюють формування **підгруп**.

Підгрупи складаються із осіб, які розвивають особливі взаємовідносини між собою, що не поділяються іншими членами більш широкої групи. Цінності, особливі інтереси, почуття, властиві для представників різних соціальних статусів, можуть сприяти утворенню підгруп в межах широкої соціальної групи.

Мертон Р. зазначає, що склад та структура групи динамічні: і одних і тих же індивідів потрібно в одних випадках розглядати як членів однієї групи, а в іншому - як членів різних соціальних груп. Межі груп постійно перебувають в процесі змін та визначення членства.

Розглядаючи **характеристики** соціальної групи Р. Мертон вважає за необхідне аналізувати категорію «не-членства». Для цього вчений використовує, введене Г. Зіммеlem поняття «повнота групи», що характеризує властивість групи і вимірюється співвідношенням між *потенційними членами групи* (тими, хто може належати до членів групи тому, що відповідає, встановленим групою, вимогам щодо членства) та *дійсними членами* групи. Повнота групи не відповідає її абсолютній величині (кількості її членів). Чим більш повна група, тим більша її *соціальна сила* та вплив. Окремі соціальні організації прагнуть розширення своєї абсолютної кількості за рахунок потенційних членів для збільшення впливу у суспільстві. Отже, «не-члени» групи це - неоднорідне утворення, вони включають як тих, хто має право на членство в групі, так і тих, хто такого права не має; прагнуть, байдужі чи не прагнуть членства тощо [7; С. 435- 438].

1. кількість членів групи;
2. їх солідарність – ступінь прагнення досягнення єдиної мети;
3. їх організованість – керівництво, відповідний розподіл функцій;
4. поширеність групи в даному суспільстві;
5. технічний апарат – матеріально-технічні ресурси, засоби комунікації, спеціалісти з різних фахів;
6. темперамент (вдача) членів групи – психологічні та розумові характеристики;
7. освіта членів групи, що дає великі можливості усвідомлення соціальної сили групи;
8. вдача та здібності провідників;
9. ступінь іннервації членів спільноти або сила подразнення;
10. ступінь загрози – біологічної та психологічної;
11. етика боротьби – ступінь гуманізму чи альтруїзму в спільноті, етична обмеженість чи необмеженість у виборі засобів.

Розглядаючи сформовану формальну групу Ян Щепанський визначає її **основні характеристики**. Для своїх членів група визначає: *фізичний зразок* (зовнішній вигляд); *моральний зразок* (сукупність моральних рис, які повинен проявляти індивід у власній поведінці); *функції*.

Складовими елементами групи є центри її об'єднання (предмети та символи, які ідентифікують групу, місце розташування владних органів для формальної групи, або місце зустрічі для неформальної, знамена, знак, матеріальні ресурси, самі органи управління (лідери).

Характерною рисою є завдання групи як цілого. Ян Щепанський акцентує, що на його думку, коло друзів може перетворитися на соціальну групу, якщо поставить перед собою певне завдання, наприклад, спільне проведення дозвілля. Що призведе до появи засобів реалізації мети, інституціоналізованих способів, форм контролю, системи оцінки виконання поставлених задач, нової системи відносин між членами об'єднання та потреби в їх інституціоналізованому регулюванні. Отже, виникне внутрішня організація та система контролю. А в подальшому і принципи відособлення: критерії прийому в члени групи. Ознакою соціальної групи постає її колективна воля – спільне прагнення реалізації завдань групи.

Узагальнюючи дослідник зазначає складові елементи соціальної групи: «члени, їх риси та принципи, що визначають ідентичність та неперервність існування групи; завдання групи, засоби, які слугують для їх реалізації; фактори, що підтримують внутрішню єдність групи, інститути та система соціального контролю, зразки взаємодій, зразки поведінки та норми, які регулюють відносини між членами групи; інститути та засоби регулювання контактів та відносин з іншими групами» [16; С. 117-131].

Шкаратан О. та Сергєєв Н. зазначають, що науковий аналіз соціальних груп вимагає з'ясування ознак їх виділення як елементів соціальної структури суспільства та рис, які свідчать про реальність виділених соціальних груп. Вчені характеризують два панівні підходи щодо виділення соціальних груп. Один – найбільш поширений в американській традиції. Він полягає в диференціації членів суспільства за рівнем доходів, престижу, влади, розглядаючи кількісні показники як самодостатні. Кожний індивід, що займає ту або іншу статусну позицію, виступає як автономна одиниця: це його особистий дохід, його особистий престиж та ін.

Другий підхід домінує в європейській соціології і аналізує соціальну групу в контексті інституційної структури через призму відносин із іншими соціальними групами. Зокрема влада, власність, престиж як індикатори соціального статусу означає не міжіндивідуальні відносини, а вказує на відносні позиції соціальних груп (наприклад, влада – не відносини владарювання та підкорення одного індивіда над іншим, а прошарку, який має владу та спільноти, що її немає), тобто застосовуються не абсолютні, а відносні показники [15].

Ми вже назвали окремі види соціальних груп, зокрема: реальні та номінальні; діади, соціальні кола, аудиторії. Класифікація соціальних груп може бути продовжена поділом, запропонованим Яном Щепанським [16; С. 117-118]. Він виділяє замкнуті, обмежені та відкриті соціальні групи.

Замкнуті групи – застосовують чіткі критерії прийняття нових членів (наприклад, касти).

Обмежені групи – в них критерії прийому менш строгі (наприклад, професійна група).

Відкриті соціальні групи – не висувають до бажаючих ніяких особливих вимог, вільний доступ (наприклад, громадська організація).

Р.Мертон притримується відповідної позиції і розрізняє: **відкриті та закриті** соціальні групи (чи відкриті, закриті та проміжні за М. Шаповалом).

Як приклад закритої групи, яка обмежує кількість своїх членів, аж до виключення окремих із них, наводиться опис еліт, здійснений Г. Зіммеlem. «Тенденція максимального обмеження чисельності...існує не лише внаслідок егоїстичного небажання розділити з кимось свою правлячу позицію, але і завдяки інстинктивному розумінню ... того, що умови життя, властиві аристократії, можна зберегти лише в тому випадку, коли кількість її членів невелика – як відносно, так і абсолютно. ... (За деяких умов) не залишається нічого іншого як почати проводити жорстку лінію проти всілякої експансії і перепинити доступ до цієї кількісно замкненої групи длялюбих зовнішніх елементів, які, можливо, бажали б проникнути до неї» [7; С. 442].

Індивіди одночасно можуть належати до кількох соціальних груп. Визначити соціальне положення і означає з'ясувати сукупність соціальних зв'язків особистості з усіма групами та в межах груп, до яких вона належить.

За П. Сорокіним, соціальні групи поділяються на *елементарні* (родина, за віком, статтю, релігійним, партійним та іншими одномірним критерієм), *кумулятивні* (як сполучення елементарних угруповань: наприклад, каста, національність, клас) та *складні* (населення - комбінація елементарних і кумулятивних груп).

Первинна та вторинна соціальна група

Поширеним в соціологічному аналізі є поділ груп на первинні та вторинні. За Ч. Кулі первинна група це – кооперація, асоціація індивідів, що безпосередньо взаємодіють один з одним. Для такої групи характерні стійкі, тісні стосунки, які зазвичай відзначаються інтимністю, взаємною симпатією та взаєморозумінням. Приклад первинних соціальних груп – родина, дитячий чи трудовий колектив, студентська група. Саме в первинній соціальній групі відбувається первинна соціалізація, індивід вперше засвоює соціальні ідеали, цінності, норми та набуває відчуття соціальної приналежності. Первинність соціальних груп, на думку Ч. Кулі, полягає «перш за все в тому, що вони відіграють вирішальне значення в формуванні соціальної природи та ідеалів індивідуума» [5].

Під *первинною* соціальною групою розуміють групи, в яких члени взаємодіють один з одним як з особистістю, мають спільні надії та почуття. В первинних групах людина задовольняє свої потреби в спілкуванні.

У *вторинних* соціальних групах соціальні контакти безособові, односторонні та носять утилітарний, функціональний характер.

Розрізняються первинна та вторинна групи не за ступенем важливості для особистості, а за характером взаємозв'язків. Первинна група характеризується емоційною задоволеністю її членів від контактів в групі, а принципом існування вторинної групи є функціональність взаємозв'язків. Тобто первинна група орієнтована на взаємозв'язок між її членами, а вторинна на ціль. Вторинні групи зазвичай включають кілька первинних груп.

Р. Мертон визначає соціальну групу як сукупність людей, які певним чином взаємодіють один з одним на основі встановлених зразків, усвідомлюють свою

приналежність до групи (самі визначають себе в якості членів групи) і вважаються її членами з точки зору інших» [7; С. 428-562]. Однак не всі соціальні групи підпадають під таке визначення і мають усі три зазначені ознаки. Це швидше стосуються первинних, а не вторинних груп [15].

Велика та мала соціальна група

За Г. Андрєєвою «мала група – група, в якій соціальні відносини виступають у формі безпосередніх особистісних контактів» [1; С.227]. У малій групі індивіди мають особистісні контакти один з одним, знають один одного, мають певне ставлення один до одного. Мала група може бути як первинна, так і вторинна, в залежності від типу взаємовідносин. Велика група – лише вторинна.

Великі та малі соціальні групи відрізняються за сукупністю ознак [13; С.192-219].

Малі групи мають:

1. не орієнтовані на групові цілі дії;
2. групові думки як постійно діючий фактор соціального контролю;
3. конформізм щодо групових норм.

Великі соціальні групи:

1. мають раціональні ціле орієнтовані дії;
2. рідко використовують групову думку як елемент соціального контролю, тому, що контроль реалізується переважно зверху до низу;
3. виявляють конформізм до політики, що проводиться активною частиною групи.

П. Блау визнає існування суттєвих відмінностей між великими та малими соціальними групами. «Складні соціальні структури, що характеризують великі колективи, суттєво відрізняються від більш простих структур малих груп. У малій групі структура соціальних відносин розвивається в напрямку міжособистісної взаємодії. А оскільки між більшістю членів великих спільнот чи всього суспільства немає прямої соціальної взаємодії, то структуру соціальних відносин серед них повинні замінити інші механізми»[5].

Механізмом, який пов'язує елементи у складних соціальних структурах є *норми та цінності*, які роблять можливим непрямою (опосередкований) соціальний обмін, керують процесами інтеграції, диференціації та організації. Організована добродійність ілюструвала опосередкований обмін за типом: колектив – індивід. «Якщо раніше щедра леді приносила кошик бідним і одержувала за це їх повагу та вдячність, то в сучасній організованій добродійності немає прямих контактів і немає обміну між окремими донорами й реципієнтами. Багаті бізнесмени й представники вищих верств населення займаються добродійністю, щоб відповідати нормам свого соціального класу й заслужити суспільне схвалення рівних їм, а не для того, щоб заслужити повагу індивідів, яким вигідна їхня добродійність» [5].

Такі великі соціальні групи як соціальні класи та прошарки зазвичай відносять до **соціальних спільнот** (за Р. Мертоном це – не групи, а швидше соціальні категорії, які складаються з носіїв стійкого соціального статусу, між членами даного угруповання взаємодії дуже обмежена або відсутня зовсім) [7; С. 433].

Окремий вид великих соціальних груп це - **статусні соціальні групи** – класи, прошарки, касти, старти. Це великі соціальні групи, що виникають на основі соціальної нерівності. Вони мають низький внутрішній соціальний контроль (за виключенням каст), який може підвищуватися в міру усвідомлення індивідом своєї приналежності до даної соціальної групи та усвідомлення групових інтересів.

Інгрупа та аутгрупа. Групи, до яких належить індивід та з якими ідентифікує себе це – інгрупи, «мої групи». Групи, до яких індивід не належить, для яких він обирає символічне значення «не ми», «інші» - аутгрупи. Члени аутгрупи можуть мати риси характерні для всіх груп даного суспільства, поділяти цінності, але «у них завжди є певні окремі риси та ознаки, а також почуття, які відмінні від почуттів членів інгрупи. І люди несвідомо та мимовільно відзначають ці риси, поділяючи раніше не знайомих людей на «ми» та «інші»» [13; С.192-219]. Інгрупові та аутгрупові ідентифікації в сучасному суспільстві часто перехрещуються: в певних ситуаціях інгрупа може виступати як аутгрупа і навпаки.

Формальні та неформальні соціальні групи

Неформальна група [2] – виникає на основі міжособистісних відносин і характеризується неформальним контролем поведінки членів групи, нечітко вираженою ціллю групової діяльності, що базується на основі традицій, звичок, усвідомлення приналежності до даної групи. Вона має неформального лідера, контроль здійснюється за допомогою неформальних норм і традицій, сутність яких залежить від рівня згуртованості групи, ступеня її "закритості". В основі утворення неформальної групи лежать психологічні, емоційні відносини, загальні чи особисті інтереси. Термін "неформальна група" набув широкого застосування в соціології після Хоторнських експериментів, проведених під керівництвом Е. Мейо. В результаті дослідження було встановлені сутнісні характеристики робочої бригади як малої соціальної групи: кожний працівник почував себе членом злагодженого соціального організму, неформальної групи, що виникла спонтанно в межах формальній організації. Основна функція неформальної групи полягала в захисті власних економічних інтересів: збереження незмінної норми виробітку, що відповідає неформальному груповому стандарту. Колективна думка виступала неформальним моральним регулятором продуктивності праці та відносин в межах групи.

- **Неформальна група** – зазвичай невелика і часто спонтанно встановлена група, яка не має формально встановлених правил, цілей, що регулюють взаємодію в даній групі.

- **Формальна соціальна група** – група, групова структура та діяльність якої раціонально організовані та стандартизовані з точно приписаними груповими нормами та правилами, цілями та рольовими функціями [8; С. 272-273].

Соціальні групи та колективи.

В. Ільїн [4] зазначає, що у *субстанціоналістській* традиції під соціальною групою розуміють сукупність індивідів. *Структуралістський* підхід визначає соціальну групу як частину соціального простору, групову статусну позицію, якої переважно складається із індивідуальних позицій – первинного елементу групи. В межах структуралістсько-конструктивістського підходу, основи якого закладені

методологією Гегеля та Маркса, виділяють **групи - в собі** – як сукупність більш-менш однорідних статусних позицій, а індивіди, які займають позиції в цій частині соціального простору – члени даної групи; **група – для себе** - колектив, члени якого усвідомлюють свою приналежність, спільність, інтереси та діють більш-менш узгоджено. Колектив – виразник групових інтересів та суб'єкт соціальних відносин.

Соціальна група та соціальний інститут. Соціальна організація.

В. Ільїн [4] – розмежовує поняття соціальна група - соціальний інститут та колектив – соціальний інститут.

Соціальну груп він розглядає як сукупність однорідних статусних позицій, які й об'єднує першочергово їх однорідність в соціальному полі.

Інститут, на відміну від групи:

1. поле з більш високим рівнем інтегрування, концентрації та координації (група чоловіків та армія);

2. представляє ієрархію, яка для групи властива відносно слабо.

Але чіткої відмінності між соціальною групою та інститутом немає. Для групи характерна тенденція до інституціоналізації, що проявляється в наявності силового поля в групі.

Більш близькими В. Ільїн вважає поняття інститут та колектив, які зближує наявність більш потужного силового поля. Колектив - поле, створене взаємодією конкретних людей, що об'єдналися для спільних дій задля досягнення власних усвідомлених інтересів. Зміна складу колективу може призвести до його руйнування. Інститут - надіндивідуальне утворення, стабільне, мало залежне від особистісних характеристик та персонального складу учасників.

Дж. Сартр розглядав групу як соціальну організацію, в якій члени групи реалізують спільні цілі на основі спільної діяльності. «...Група - це не організм; вона просто діє як організм, що розподіляє робочі місця, щоб досягти загальної мети... Саме під тиском потреб група створюється індивідуальними учасниками й у цьому значенні може бути названа продуктом, продуктом індивідуальної діалектики» [9].

«Межі соціальних груп та їх силовий простір – це результат соціального конструювання, яке розгортається як на макро -, так і на макрорівнях. На макрорівні в якості суб'єкта цього процесу виступають соціальні інститути, а на макрорівні – індивіди» [4]. Соціальна структура суспільства – це і є сукупність ієрархічно впорядкованих соціальних груп та соціальних інститутів, що їх підтримують та забезпечують відтворення.

Серед соціальних груп особливе місце посідає референтна група.

Референтна група – реальна чи уявна група, на яку індивід орієнтує свою поведінку, яка постає своєю ціннісно-нормативною системою відліку.

Термін введений в науковий обіг американським соціопсихологом Гербертом Хайменом (Н. Hyman «The Psychology of Status», 1942 р.). Референтною можуть бути різноманітні соціальні групи від сім'ї до держави. Зазвичай це – група, до якої індивід може належати в даний момент, належав у минулому, прагне належати у майбутньому.

Формуючи власну поведінку, оцінки, люди часто орієнтуються на інші групи, а не на власні [7; С. 428-562].

Г.Келлі зазначає, що поняття «*референтна група*» використовується для двох видів відносин між індивідом та групою [6].

По – перше, для позначення групи, що **мотивує** індивіда бути прийнятим до її складу. Соціальні установки індивіда корегуються у відповідності із загальноприйнятими, на його погляд, в референтній групі.

По-друге, для співвіднесення власної позиції, оцінки себе порівняно з іншими індивідами чи групами. Тобто група – **еталон**. Г. Хаймен розглядав такі випадки аналізуючи «психологію статусу». Як приклад вчений наводить ситуацію, в якій уявлення індивіда про власну позицію залежить від того, з ким себе порівнює особистість. Група, індивіди, з якими себе порівнює людина і є референтною групою. Тому люди більш задоволені власною позицією, коли порівнюють її із групами, що займають відносно гірші позиції.

Ще Дюбуа зазначав: «Білий житель Філадельфії з прибутком \$ 1500 на рік може назвати себе бідним і скромно живучим. Негр з прибутком \$ 1500 на рік відноситься до найбагатших людей своєї раси і, відповідно, повинен зазвичай витратити більше, ніж його білий сусід, на квартирну плату, одяг і розваги» [7;–С. 421].

Види референтних груп.

Позитивна референтна група – група, яка мотивує індивіда бути прийнятим до її складу та досягти ставлення до себе як до члена групи. Наприклад, для випускника школи це може бути студентська група певного вищого навчального закладу, в якому прагне навчатися учень.

Негативна референтна група мотивує індивіда виступати проти неї, або в якій не бажає ставлення до себе як до члена групи. Наприклад, виходець із нижчого класу відмежовується від свого соціального середовища і не бажає, щоб його ідентифікували з представниками «низів» [6].

Виділяють **реальну** та **уявну** референтну групу.

Також можна говорити про такі види референтних груп:

- ❖ **інформаційна** – носії інформації. Серед них виділяють *носіїв досвіду* та *експертів*;
- ❖ **ціннісна** - є еталоном ціннісно-нормативної системи;
- ❖ **утилітарна** – це група носій матеріальних або інших благ, які є важливими для індивіда. Для осіб чоловічої статі утилітарною референтною групою є жінки, а для жінок – чоловіки;
- ❖ **група самоідентифікації** – група, з якою ідентифікує себе особистість, членом якої себе вважає.

Наприклад, за даними щорічного моніторингового дослідження, яке проводить Інститут соціології НАН України на вибірці, репрезентативній дорослому населенню України, у 1992-2010 рр. 7-13 %% населення на запитання «Ким Ви себе перш за все вважаєте?» (можна було обрати лише один варіант) зазначили: «громадянином колишнього Радянського Союзу» (табл.. 1)..

В 1992, 2002 рр. така самоідентифікація була властива 13% населення, в 2006 р. вже 7 %, а у 2010 р. – 7% населення [11; С. 536.] Тобто для них Радянський Союз - референтна група самоідентифікації, група, до якої вони належали в минулому, але вважають і сьогодні себе її членами.

Таблиця 1 - Розподіл відповідей на запитання: «Ким Ви себе перш за все вважаєте?», варіант: «Громадянином колишнього Радянського Союзу», (%).

Рік	%
1992	12,7
2000	12,2
2002	12,7
2004	10,7
2005	8,1
2006	7,3
2008	9
2010	6,9

Функції референтних груп

Референтні групи, в силу своєї різноманітності, можуть виконувати різноманітні функції в формуванні соціальних установок особистості [6].

По-перше, нав'язувати, формувати стандарти – *групові норми* індивіду. Це – *нормативна* функція референтної групи.

По-друге, вона є еталоном, точкою відліку для порівняння і виконує *порівняльну* функцію.

Часто і нормативну і порівняльну функції виконує одна й та ж референтна група, але не завжди.

Вибираючи собі референтну групу, індивід враховує такі її характеристики, як спосіб життя, престиж, дохід, а також її відкритість-закритість, ступінь соціальної диференціації, автономність чи залежність групи, відносну соціальну позицію, соціальну силу групи та інші параметри.

Не завжди референтна група постає як група членства, що можна було б вважати найоптимальнішим варіантом для особистості. Інколи виникають досить суперечливі ситуації, коли індивід перейняв цінності, зразки поведінки позитивної референтної групи, а вона не приймає його в якості члена групи. Тоді виникає ситуація маргінальності, яку визначають як маргінальність соціальної ролі.

Між групами членства та референтними можуть виникати конфлікти. Н. Полліс побудував *типологію референтного групового конфлікту*, який виникає при обиранні тих, чи інших груп в якості референтних [12].

1) *Конфлікт між групою членства та референтною групою*: виникає тоді, коли група членства очікує від індивіда певного типу поведінки, характерного для даної групи, а поведінка індивіда не відповідає очікуванням через орієнтацію на ціннісно-нормативну систему референтної групи.

2) *Конфлікт між референтними групами*: виникає, коли індивід обирає в якості референтних кілька груп із протилежними стандартами.

3) *Конфлікт між усталеною ідентичністю та привабливою ідентичністю*: індивід «душею й тілом» належить до однієї референтної групи, водночас ідентифікуючи себе з іншою, прагнучи відповідати її стандартам.

4) *Конфлікт виникає, коли одночасно дві групи є і групами членства, і референтними групами*, які висувають протилежні вимоги: наприклад, ніжний і турботливий батько одночасно прагне кар'єрного зросту та сімейної злагоди.

Отже, узагальнюючи можна сказати, що соціогрупова структура суспільства потребує подальшого вивчення: пошук реального набору основних елементів

структури, окреслення сутнісних їх характеристик, впливу, функцій, конфліктних форм взаємодії, проєкції членства в групі на поведінку індивіда тощо.

Соціальна група є однією із ключових категорій соціології. Вона описує різноманітні форми об'єднання людей. В соціологічному аналізі значну увагу приділяють виділенню показників реальності соціальної групи. До яких відносять: участь в якості суб'єктів та об'єктів в реальних соціальних відносинах; загальні потреби та інтереси, соціальні норми; цінності; взаємна ідентифікація; подібна мотивація; власні символи; подібний стиль життя; самовідтворення, відмінна система соціальних зв'язків.

Класифікація соціальних груп дає можливість більш повно з'ясувати їх сутнісні риси. Соціальні групи поділяють за характером взаємозв'язку: реальні, номінальні, фіктивні; за часом існування: довгочасні та короткочасні; за тіснотою контактів між членами групи: великі та малі; за способом входження в групу: формальні та неформальні; за ступенем організації: неорганізовані та організовані. Розуміння скерованості поведінки особистості, її ціннісних орієнтирів дає референтна група, яка постає як еталон, взірець, орієнтир діяльності індивіда.

Література

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М.: Аспект-Пресс, 1988. – 432 с.
2. Антипина Г.С. Группа социальная [словарная статья] / Г.С. Антипина [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/iprogram/text/16225793/16217043.html>
3. Гавриленко І.М. Соціологія. Кн. 1. Соціальна статика: навчальний посібник / І.М. Гавриленко. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2000. – 336 с.
4. Ильин В. И. Теория социального неравенства (структуралистско-конструктивистская парадигма) / В.И. Ильин. [Электронный ресурс]. – М.: Институт Социологии РАН, 2000. Режим доступа: <http://socnet.narod.ru/library/authors/ilyin/neravenstvo/1-3.html>).
5. История социологии в Западной Европе и США. Учебник для вузов. [Электронный ресурс] Ответственный редактор — Г. В. Осипов. — М.: Норма, 2001. — 576 с. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Osipov/index.php
6. Келли Г. Две функции референтных групп / Г. Келли // Современная зарубежная социальная психология – М.: МГУ, 1984. – С. 197-203.
7. Мертон Р. Связи теории референтных групп и социальной структуры // Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М.: Хранитель, 2006. – 873 с.
8. Огаренко В.М., Малахова Ж.Д. Соціологія малих груп / В.М. Огаренко, Ж.Д. Малахова. – К.: ЦУЛ, 2005. – 292 с.
9. Приложение к лекции 2. Социальное пространство как ансамбль невидимых связей. Группа как организация / пер. с англ. В. Ильин [Электронный ресурс] // Desan W. The Marxism of Jean-Paul Sartre. Garden City, New York: Doubleday & Company, Inc., 1966. P. 158, 164. Режим доступа: <http://sociology3econ.narod.ru/space.html>
10. Радаев В.В., Шкаратан О.И. Социальная стратификация: Учебное пособие / В.В., Радаев, О.И. Шкаратан. – М.: Аспект-Прогресс, 1996. – 216 с.
11. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.
12. Фейгина О.А. Теория референтных групп в работах Роберта К. Мертонна [Электронный ресурс]. Режим доступа <http://www.unn.ru/rus>
13. Фролов С.С. Социология / С.С. Фролов. – М.: Логос, 1996. – 357 с.
14. Шаповал М. Загальна соціологія / М. Шаповал. – К.: УЦДК, 1996. – 368 с.
15. Шкаратан О.И., Сергеев Н.В. Реальные группы: концептуализация и эмпирический расчет / О.И. Шкаратан, Н.В. Сергеев // Общественные науки и современность. – 2000. - №5. – С. 33-45.
16. Щепанский Ян Элементарные понятия социологии / Ян Щепанский. – М.: Прогресс, 1969. – 240 с.